

Міністерство культури і мистецтв України
Харківський державний інститут культури

Культура України

Збірка статей
Випуск 4

Бібліотека ХДАК
інв. № 431748

Харків ХДІК 1997

В.І.Ірха

КОЛЯДНИЦТВО, ЯК ВИЩІЙ ВИЯВ МУДРОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Розвиток музичної культури України невідривний від історії, традицій і поступу нашого суспільства, починаючи з Київської Русі.

В духовній культурі українського народу поряд зі словом завжди знаходили, насамперед, музику, пісню, той дорогоцінний скарб, яким обдарував Бог нашу землю, народ, виділивши їх серед інших народів і країн.

Музика, музична культура України - то своєрідна модель всього нашого духовного життя, а в широкому плані - і всього історичного буття української нації.

Важко недооцінити ті глибокі духовно-творчі сили, що таїв в собі український народ з давніх-давен і приніс упродовж багатьох років до наших днів неоціннімі скарби духовного та творчого життя народу. Музика, як одна із форм мистецтва, є відображенням суспільного життя, не його головним копіюванням, а відображенням духовного ідейно-зображального змісту. Наше музикознавство пов'язує музику з залежністю від суспільних умов, підкреслює її роль в розв'язанні назрілих історичних завдань, значення у формуванні складу особи та духовного світогляду людини.

Єдність музики з другими формами мистецтва того чи іншого періоду свідчить про їх взаємовплив та синтез : розкриває суспільно-зумовлену єдність прояв художньої свідомості тієї чи іншої епохи.

Оскільки мистецтво - явище суспільної свідомості, духовного життя народу, воно несе в собі загальнолюдський зміст і значення його переростає рамки епохи, що його створила. Свідченням цьому є народні пісні, створені в давні часи, зокрема щедрівки, колядки, веснянки та ін., котрі являють собою і конкретну музично-літературну вартість, і приносять нам естетичну насолоду.

Та не тільки мистецтво нашого часу, а і багатьох народів далекої від нас давнини : Далекого та Близького Сходу, Індії, Єгипту, Греції, Карфагену, Риму та інших і в нашу сучасну епоху можуть певною мірою служити нормою і неперевершеними зразками. Мистецтво народжується в процесі естетичного опанування дійсністю, творчості - за законами краси.

Підтвердження цьому ми знаходимо в народно-пісенній творчості, що є основним предметом нашої уваги. До нас дійшли численні зразки народної творчості, народних пісень, далеких за своїм змістом від наших днів, але цікавлять нас, як твори, що відображають розвиток соціально-економічних та духовно-естетичних поглядів наших предків. Невичерпні скарби народної творчості протягом останніх століть приваблювали наших музикантів-

композиторів, що створили багато цікавих високохудожніх творів на народному музично-літературному фольклорі.

Численні обробки народних пісень для окремих голосів та хору стали цінними музично-літературними творами нашої сучасності. Високохудожні обробки народних українських пісень, здійснені М. Лисенком, Ф. Колессою, О. Кошицем, К. Стеценко, Я. Степовим, М. Леонтовичем, П. Козицьким, М. Вериківським, Л. Ревуцьким та багатьма іншими композиторами України, стали справжніми скарбами як нашої рідної, так і світової музично-хорової культури.

Для нас, музикантів-хоровиків, викликає інтерес ще й те, що композитори, обробляючи народний фольклор, користувались матеріалом різних областей України.

В своїх творах та обробках народних пісень М. Лисенко, О. Кошиць, К. Стеценко, М. Леонтович та інші композитори використовували пісні, записані на Полтавщині, Київщині, Чернігівщині, Поділлі. Ф. Колесса, звичайно, в своїй творчості використав пісні західноукраїнського фольклору.

Зі старовинних пісень найбільше приваблюють нас колядки та щедрівки. Стародавні колядки та щедрівки були піснями, різними за напрямом і змістом, але з часом вони злились в однотипні величальні пісні, вихваляючи господаря, господиню та й саме господарство.

Окрім колядок господарям, побутує багато текстів, присвячених дівці: «Дівці на виданню», «Дівці малій до вісімнадцяти років», «Дівці, що має брата», «Дівці старшій», але не обминають увагою і дівку сироту. Є багато колядок і для парубка: «Парубкові, що має сестру», «Парубкові дорослому».

В творах музикантів - етнографів є лише несміливі вказівки, що колядки та щедрівки - народні твори, які виникли на різних музично-естетичних засадах.

Одним із найдавніших видів усної народної творчості українців, який, на жаль, ще й понині залишається мало вивченим, є колядки, які були виявом сільськогосподарської магії, жертвоприношенням богам, особливо Богу Сонця, культ якого благотворно впливав на землю, яка своєю родючістю мала величезне значення в житті наших предків слов'ян - землеробів. Можливо, типовий величальний приспів «Ой дай Боже» мав первісне язичницьке звучання «Ой Дажбоже». Отже, закінчуючи старий рік і вступаючи в новий хліборобський рік, люди прагнули обрядами та піснями завербувати собі на допомогу сили природи, напрозорити добрий урожай та господарський добробут.

У колядці-шедрівці «Коза» М.Д. Леонтовича текстовий супровід безперечно зазнав неймовірно багато змін: лише залишився узагальнений обряд жертвоприношення цапа, водіння священної тварини - кози з певним закликанням: «Де коза ходить, там жито родить, де буває, там виглядає. Де коза ногою, там жито копою, де коза рогом, там жито стогом».

«А в Михайлівці все хлопці стрільці. Встрелили козу в правеє ушко в саме сердечко. Тут коза впала, нежива стала. А міхоноша бере дудочку, надима козі тай у жилочку. Надулась жила - коза ожила, та й підвелася, та пішла коза та стрибаючи, та гасаючи...»

Як видно, в колядці-грі «Коза» є залишки жертвоприношення цапа (кози), заклинання на козі, яку обводили перед приношенням в жертву навкруги хати, садиби, засівної землі. Потім зі шкури кози робили музичний інструмент, так звану в Україні «дуду» чи просто «Козу», на Волині та в Росії - «волинку». Гра-коза залишилась і до нашого часу. Парубка наряджали в козлину маску та вивернений овечий кожух, він витанцювував в купі зі своїм проводирем під супровід пісні, де показувалась інтермедія з заклинанням, убиванням та оживленням кози з переходом до гуртового танку. Пісня-гра - в основному драматизований, ритуальний обряд - гра, пов'язана з сільськогосподарською магією. В пісні-грі завжди фігурували зерно, хліб, інші сільськогосподарські збіжжя, оспівувались місяць, сонце, дощ - ті сили, що сприяли землеробству і обожнювались людиною.

Музичний інструмент «дуда» (чи «коза») був характерним для багатьох народів.

Шкура кози перетворювалась в міх для нагнітання повітря, а в місце рота вмонтовувалось три дудки, дві давали стрій квінти, а на третій, що була з голосовими дірочками, на зразок сопілки, дудар-музикант (волинщик) вигравав мелодію танцю чи пісні. Як і в інших своїх обробках М.Д.Леонтович зумів гармонічними та поліфонічними засобами розкрити зміст пісні-гри «кози». В другому варіанті на зміну соль-мажору він використовує різнобічний мінор (мі) і характерними поспівками в альтовій та теноровій партії підкреслює текст «А в Михайлівці все хлопці стрільці. Встрелили козу в правеє ушко, в саме сердечко»

Заколювання цапа, водіння кози - «де коза ногою, там жито копою, де коза рогом, там жито стогом» та ін. - все це свідчить про обряди, пов'язані з язичницькими пережитками, жертвоприношеннями. Обряд супроводжувався танцями, піснями, заклинаннями. До хати вносили соломку, сіно, варили обрядову кутю, приправлену медом, маком, горіхами тощо. Кутю і узвар ставлять на покуті в сіно, щоб не вибивав град хліба і щоб в садку все родило. З куті беруть верх і дають курям, щоб поїли, а скотині сіно - з-під куті, щоб з'їла і щоб кури неслися добре, а скотина, щоб не боліла.

З давних-давен колядки мали великий релігійно-магічний зміст. Церква тривалий час боролася з язичницькими колядковими обрядами, піснями і, нарешті, пристосувала колядки - христославлення до Дня народження Христа. Ще здавна в українській традиції другий день Різдва (8 січня) мав назву - Збір Святих радників, або просто Збір. За звичаєм, на день Збору до церкви збираються колядницькі ватаги. Після богослужіння виходить священик і благословляє колядників, які розходяться, аби виконати

свою обітницю: нести до людей світло, вище слово про народження Сина Божого. «Христос народився! Славимо Його».

В різних теренах України щороку на Різдвяні свята ходили від хати до хати колядники, вітаючи всіх, бажаючи щастя, гарного врожаю, многих літ. Звучали колядки на Кубані й у Воронежі, на Курщині, Белгородщині і Бесарабії, в Карпатах і на Слобожанщині. Та сталося так, що за комуністичної доби атеїсти нищили церкви, забороняли колядувати, масово вивозили священиків у Сибір, оголошуючи їх ворогами народу. Зауважимо, що Україна була чи не єдиною з найбільш пісенних європейських країн, де навіть покарання люди відбували не на своїй Батьківщині, а на далеких чужинах - Колімі чи Хабаровську, Комі...

Роками спотворювались моральні цінності. Ідеологія країни «кривих дзеркал» навіть різдвяні гурти, що співали святих пісень, намагалася перетворити на збіговиська жebraків та злиднів. То чи здивує кого, що за ті тяжкі десятиліття в переважній частині України колядки практично зникли, або були перефразовані на комуністичний лад :

Нова радість стала,
Яка не бувала,
Зірка ясна, п'ятикутна
На Кремлі засіяла...

Мабуть, не має сенсу пояснювати, що споконвіку співали цю колядку так :

Нова радість стала,
Яка не бувала,
Над Вертепом Звізда ясна
На весь світ засіяла

Нема куди правди діти, що за радянських часів з'явилися співанки за таким змістом: «... дайте, тітко, п'ятака, а п'ятак не такий, дайте доляр золотий».

Але простий народ, хоч і крадькома, а все-таки зберіг колядництво, як вищий вияв мудрості, продовжував співати і складати колядки. Наш народ живучий, як і його історія. Україна лише починає вставати з руїн. І тут доречно пригадати слова Олесея Гончара: «На Україні колись і зими були кращі, - і колядки, і щедрівки лунали в наших краях голосніше». Чим тут заперечити? Може й справді знебарвився, збіднішав радістю той різдвяний веселий світ, що відкривався колись гоголівським героям? Може й справді нам, людям чорнобильської ери, тільки й залишилося, що жити надіями? Ні, не все ще втрачене. Ще діє в Україні неписаний закон, за яким на Різдвяні свята сходиться до хати вся родина, з'їжджаються діти звідусіль, сідають усі

разом до святкового столу і просять Бога, щоб дочекали всі разом ще й наступного року отак вечеряти. Так було, так є і так буде.

Цікавим є і той факт, що в більшості випадків колядники після основної церковної колядки «За Ісуса Христа» обов'язково співали колядку господарю, господині і кожному членові сім'ї, бажаючи всякої-всячини: овець та коней, корів та урожаю доброго. Раніше, в давнину, колядували тільки чоловічі гурти. Згодом колядувати стали і жіночі гурти, які називалися «Сестри». Змішані гурти, основу яких складала церковні хори, були поширені в Україні. До того ж є ще парубоцькі гурти колядників, яких називають «луговики».

Стала слава по всім світу,
Київському заповіту:
Мати сина породила...

Вслухаємося в кожне слово, звук, уточнімо незрозумілі місця «Київського заповіту» - що це? Адже у колядках кожне слово - на своєму місці, і ще жива їх вимова. «Київський заповіт» - не той, що сприймаємо однозначно, у сучасному розумінні, а це - земля, яка прилягає до Києва, заповідана земля.

Народження Христа пов'язано з сільським господарством. Народився Христос на сні в печері в оточенні тварин (волів чи мулів поряд з ягнятами, символом великої покірності, ніжності, чистоти тощо), в протиставлення народному поетично-літературному текстові колядок та щедрівок, що своєю урочистістю переносили їх думку в якийсь світ, близький і рідний їм, а проте зовсім відмінний від того, серед якого минало їх убоге клопітливе життя. В своїх естетичних прагненнях люди давнини створили собі світ, який уявляли, хоч на хвилину, в пісні, в грі, в танці, що переносив їх у світлу, чисту хату, в широкий двір, повний достатків, оточений білокам'яними стінами з золотою брамою. У двір наїхало багато дорогих гостей, яких запрошують до хати, де столи накріті дорогими килимами, на столі багато страв, вино тощо.

В даній роботі немає наміру зробити якісь принципові узагальнення щодо літературної та музичної мови обрядових пісень. Ця робота допоможе глибше зрозуміти істотні основи народної творчості; соціальні, побутові та морально-етичні умови, що сприяли розвиткові народної пісенної творчості.